

Felsefe Arkivi

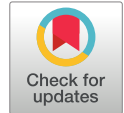
Archives of Philosophy

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Rigveda Bağlamında Antik Yunan Felsefesi ve Kadim Hint Felsefesinin Karşılaştırılması

Comparison of Ancient Greek Philosophy and Ancient Indian Philosophy in the Context of *Rigveda*

Mustafa Yıldırım ¹

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Çankırı, Türkiye

Öz

Felsefenin Antik Yunan döneminde ortaya çıktığı şeklindeki iddiayı sorgulamak gerekir. Zira Mezopotamya, Mısır, Çin, İran, Hint gibi kadim medeniyetlerde de felsefenin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin, Hint medeniyetinin ve Hint-Avrupa dil ailesinin yazılı en eski metinleri olduğu düşünülen, yaklaşık M.Ö. 16. yüzyıldan önce kaleme alındığı varsayılan Vedalar külliyyatının ilk metni olan *Rigveda* ve *Upanishadlar* incelendiğinde, Antik Yunan felsefesinde karşılaşılan düşüncelerin pek çoğunun bu eserlerde yer aldığı görülür. Örneğin, Thales'in her şeyin temel ilkesi ya da *arkhesi* olarak gördüğü su ve bu ilkeye bağlı olarak gerçekleştirdiği açıklamanın bir benzeri Thales'ten yüzyıllar önce yaşamış bir düşünür olan ve ismi *Rigveda*'da zikredilen Pracāpati Parameshth'in tarafından savunulur. Anaksimandros'un sonsuz ve sınırsız *arkhesi* olan *Apeiron*, Kadim Hint felsefesinde *Aditi*'ye karşılık gelir. Anaximenes'e göre, her şeyin kendisinden çıktığı temel ilke olan havanın, Kadim Hint felsefesindeki karşılığı yaşamsal soluk ya da nefese tekabül eden *Prāṇa*'dır. Bu çalışmanın amacı, Kadim Hint felsefesinin nasıl şekillendiğini ana hatlarıyla ortaya koyarak *Rigveda* bağlamında Kadim Hint felsefesi ile Antik Yunan felsefesi arasında bir karşılaştırma yapmaktır. Bu araştırmanın sonucunda, Kadim Hint felsefesi ve Antik Yunan felsefesi arasındaki çok bariz benzerliklerin tesadüfen ortaya çıkmadığını ve bu benzerliklerin büyük bir ihtimalle Antik Yunan felsefesinin Kadim Hint felsefesinden esinlenme, etkilenme ya da fikirleri ödünç almaya dayandığını göstermeye çalışacağız.

Abstract

It is necessary to question the claim that philosophy emerged in the Ancient Greek period because it is possible to find traces of philosophy in ancient civilizations such as Mesopotamia, Egypt, China, Iran, and India. For instance, an examination of the *Rigveda*, regarded as the most ancient written text of Indian civilization and the Indo-European language family, and the earliest text of the Vedas, presumed to have been composed before the 16th century BC, alongside the *Upanishads*, reveals that a substantial proportion of the concepts encountered in Ancient Greek philosophy are encompassed within these works. For example, water, which Thales saw as the fundamental principle or *arkhe* of everything, and a similar explanation he made based on this principle, are defended by Pracāpati Parameshth, a thinker who lived centuries before Thales and whose name is mentioned in the *Rigveda*. *Apeiron*, Anaximander's eternal and limitless *arkhe*, corresponds to *Aditi* in ancient Indian philosophy. In Anaximenes' system, the air, the basic principle from which everything emerges, corresponds to *Prāṇa*, which corresponds to breath or vital breath in ancient Indian philosophy. This study aims to outline how Ancient Indian philosophy was shaped and to compare it with ancient Greek philosophy in the context of *Rigveda*. As a result of this research, we will try to show that the apparent similarities between Ancient Indian philosophy and Ancient Greek philosophy did not arise by chance. These similarities most likely occurred because Ancient Greek philosophy was inspired, influenced, or borrowed ideas from Ancient Indian philosophy.

“ Atıf | Citation: Yıldırım, Mustafa. "Rigveda bağlamında Antik Yunan felsefesi ve kadim Hint felsefesinin karşılaştırılması". *Felsefe Arkivi–Archives of Philosophy* no. 62 (2025): 13-27. <https://doi.org/10.26650/arc.1587078>

 This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 2025. Yıldırım, M.

 Sorumlu Yazar | Corresponding author: Mustafa Yıldırım mustafayildirim@karatekin.edu.tr

Anahtar Kelimeler Kadim Hint Felsefesi • Antik Yunan Felsefesi • Pre-Sokratikler • arkhe • atman-brahma**Keywords** Ancient Indian Philosophy • Ancient Greek Philosophy • Pre-Socratics • arkhe • atman-brahma

Extended Summary

The claim that philosophy emerged in the Ancient Greek period is an idea that needs to be scrutinized. If it is intended to prove the fallacy of this claim, it will be enough to look at ancient civilizations such as India, China, Egypt, Mesopotamia, and Iran. For example, the *Rigveda*, which is thought to be the oldest written text of the Indian civilization and the Indo-European language family, and the first text of the *Vedas*, which is assumed to have been written before the 16th century BC, or the *Upanishads*, which are thought to have been composed before the 7th century BC, are examined, it is seen that most of the ideas encountered in Ancient Greek philosophy are included in these works. For example, water, which Thales saw as the fundamental principle or *arkhe* of everything, and a similar explanation he made based on this principle, are defended by Pracāpati Parameshthin, a thinker who lived centuries before Thales and whose name is mentioned in the *Rigveda*. *Apeiron*, Anaximander's eternal and limitless *arkhe*, corresponds to *Aditi* in ancient Indian philosophy. In Anaximenes' system, the air, the basic principle from which everything emerges, corresponds to *Prāṇa*, which corresponds to breath or vital breath in ancient Indian philosophy. We see that Diogenes of Sinope's cynical morality and negative attitude towards life was previously adopted and defended by Raikva of the Chariot in the ancient Indian cultural world.

We see that the similarities between Ancient Greek Philosophy and Ancient Indian Philosophy are approached more cautiously in Western literature. One often says that questions are more important than answers in philosophy. The desired answer to each question leads to the emergence of new questions. Let us get to the main subject of our study by asking the following questions: "How can we ignore that there is a philosopher named Parameshthin in India who said that the first cause, in the beginning, was 'water'?"¹ "How should we understand the similarity between the life and philosophy of Raikva of the Chariot, mentioned in the *Upanishads*, and the life and philosophy of the ancient Greek thinker, the cynic Diogenes of Sinope?" "Is it possible to think of the thoughts of Buddha, which are far from God and spirit, only in religious codes and terminology?"² "What about explaining the soul-body relationship with the example of a horse-drawn chariot in Plato's *Phaedrus* and *Katha Upanishad*?"³ Of course, it is possible to increase the number of these questions. Such questions draw attention to the numerous similarities between ancient Greek and ancient Indian philosophy. These questions will lead us to think that the similarities between the two philosophical systems, which cannot be dismissed as mere coincidence, indicate a relationship of borrowing, inspiration, or influence relationship between them.

Even though many philosophers now accept and research this subject and its influence, some philosophers or historians of philosophy seem to be not ready to accept this claim. Unfortunately, Western sources still contain interpretations that dismiss the apparent similarities between the two philosophical systems as mere coincidence, which is hardly surprising. For example, Richard Seaford, in his work titled *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India*, first published in 2020, claims that we cannot see the similarities between both philosophical systems as a relationship of borrowing or inspiration. According to him, if there had been an interaction between the Ancient Indian cultural world and the Ancient Greek cultural world before the time of Alexander the Great (326 BC), the traces of this would be evident in the earliest written works of the Greek cultural tradition⁴. It is thought that the first Greek scholar to mention information about ancient Indian culture was Hecataeus of Miletus, born in the mid-sixth century BC; the second Greek scholar is most likely Herodotus, born in 484 BC.⁵ Western experts often overlook the fact that in the history of Western philosophy, the number of philosophers who openly acknowledge

¹Korhan Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 10.

²Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 10.

³F. R. Adrados, "Indian and Greek Philosophy," *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 58-59 (1977), 1.

⁴R. Seaford, *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 9-14.

⁵Seaford, *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India*, 11.

being inspired by “Eastern” or specifically “Indian” ideas or who have incorporated them into their philosophical systems, can be counted on one hand.

This study aims to outline how Ancient Indian philosophy was shaped and to compare it with Ancient Greek philosophy in the context of *Rigveda*. It should be noted that Prof. Dr. Korhan Kaya’s work, *Hint Felsefesinin Temelleri*, played a significant role in shaping the ideas presented in this study. As a result of this research, we aim to demonstrate that the apparent similarities between the ancient Indian and Ancient Greek philosophy were not coincidental. These similarities likely emerged because Ancient Greek philosophy was inspired by, influenced by, or borrowed ideas from Ancient Indian philosophy.

Giriş

Felsefenin Antik Yunan döneminde ortaya çıktığı şeklindeki iddia bütün felsefe tarihi kitaplarının neredeyse ilk cümlesi olarak karşımıza çıkar. Hatta felsefenin ortaya çıkması için gerekli olan uygun ortamın ilk kez Antik Yunan uygarlıklarından birisi olan İyonya’da sağlandığı bilgisine de rastlarız. Ancak M.Ö. 16. yüzyıldan daha önce oluşturulduğu tahmin edilen *Vedalar*’ın ilki *Rigveda*, M.Ö. 11. ve 9. yüzyıllar arasında oluşturuldukları düşünülen *Brāhmaṇalar* ya da M.Ö. 7. yüzyıldan önce oluşturulduğu düşünülen *Upaniṣadlar* ve *Āraṇyakalar* gibi Hint kültür dünyasına ait metinlerin varlığı yukarıdaki iddiaların sorgulanması gerektiğini göstermektedir.⁶ Dahası, Antik Yunan Felsefesi ile Kadim Hint Felsefesi karşılaştırıldığında göze çarpan benzerlikler, iki felsefe geleneği arasındaki ilişkinin mahiyetini de anlamayı zorunlu kılmaktadır. Biz de bu nedenle, bu çalışmanın sonunda, Antik Yunan Felsefesi ve Kadim Hint Felsefesi arasındaki benzerlik ve farklılıkları gün yüzüne çıkararak her iki felsefe geleneği arasındaki benzerliklerin tesadüfi olmadığını, büyük bir ihtimalle Antik Yunan Felsefesi’nin Kadim Hint Felsefesi’nden beslenmesi ve fikirleri ödünç alması ya da alıntılanması şeklinde ele alınabileceğini göstermeye çalışacağız. Bunu gerçekleştirebilmek için, öncelikle Kadim Hint felsefesinin gelişimini ana hatlarıyla ortaya koyacağız. Daha sonra ise, *Rigveda*’da adı geçen Kadim Hint dönemi önemli filozoflarının görüşlerini, Antik Yunan dönemi filozoflarının görüşleriyle karşılaştıracaktır.

Burada ele alacağımız düşüncelerin şekillenmesinde Prof. Dr. Korhan Kaya’nın *Hint Felsefesinin Temelleri* başlıklı eserinin önemli bir etkisinin olduğunu belirtmekte fayda var. Prof. Dr. Korhan Kaya söz konusu eserinde, çalışmasını kaleme almasındaki amacının felsefenin kökeninin ya da başlangıcının Hint kültür dünyasında bulunduğunu göstermek ve Hint felsefesinin dinsel oluşumların içerisinde nasıl mayalandığını ve dikkate değer bir şekilde gelişim kaydettiğini göstermek olduğunu dile getirir.⁷ Batı literatüründe ise Antik Yunan Felsefesi ve Kadim Hint Felsefesi arasındaki benzerliklere daha temkinli yaklaşıldığını görüyoruz.

Çalışmamıza öncelikle felsefenin sahip olduğu özelliklere kısaca değinerek başlayalım. Felsefe dünyada insanoğlunun gerçekleştirdiği en kapsamlı ve en kıymetli zihinsel faaliyetlerden birisidir ki felsefenin önemi bilim, sanat, dinsel düşünce, teknoloji vb. ile diğer insani etkinliklerin önemiyle boy ölçüşebilir. Felsefede hakikatin peşinde olmak amaçtır ve onu elde edebilmek için her türlü gayreti göstermeyi göze almak gerekir. Hakikatin, doğruluğun ya da gerçekliğin peşinde olan bir kimsenin ise karşılaştığı her şeye kuşkucu gözlerle bakması, onu sürekli sorgulaması ve sorularla onun doğasını anlamaya çalışması gayet olağan bir durumdur. Genelde felsefede cevaplardan çok soruların önemli olduğu söylenir. Her soruya verilmek istenen cevap yeni soruların ortaya çıkmasına yol açar. Biz de şu soruları sorarak çalışmamızın asıl konusuna gelelim: “Hint’tte başlangıçtaki ilk nedenin ‘su’ olduğunu söyleyen Parameshthin adında bir filozofun var olduğunu nasıl göz ardı edebiliriz?”⁸ “*Upaniṣadlar*’da bahsi geçen Arabalı Raikva’nın yaşamı ve felsefesi ile Antik

⁶Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 10.

⁷Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 9.

⁸Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 10.

Yunan düşünürü kinik Sinoplu Diyojen'in yaşamı ve felsefesi arasındaki benzerliği nasıl anlamak gerekir?" "Buddha'nın Tanrı'dan ve ruhtan uzak düşüncelerini sadece dini kodlar ve terminoloji içinde düşünmek mümkün müdür?"⁹ "Platon'un *Phaedrus*'unda ve *Katha Upanishad*'da ruh-beden ilişkisinin atlı araba örneğiyle açıklanmasına ne denmeli?"¹⁰ Bu soruların sayısını elbette ki artırmak mümkündür. Bu tür sorular, Antik Yunan Felsefesi ile Kadim Hint Felsefesi arasındaki sayısız benzerliğe dikkati çekerler. Bu sorular bizi iki felsefe sistemi arasında tesadüf olarak değerlendirilemeyecek benzerliklerin, her iki sistem arasında bir tür ödünç alma, esinlenme ya da etki altında kalma ilişkisi olduğunu düşünmeye yönlendirecektir.

Batılı uzmanların, felsefe tarihçilerinin ya da filozofların çoğu, esinlenme ya da ödünç alma iddiasını kabul etmezler. Batılı kaynaklarda her iki felsefe sistemi arasındaki bariz benzerlikleri tesadüf olarak gören yorumlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Richard Seaford ilk kez 2020'de yayımlanan *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India* başlıklı çalışmada her iki felsefe sistemi arasındaki benzerlikleri bir ödünç alma ya da esinlenme ilişkisi olarak göremeyeceğimizi iddia eder. Ona göre, eğer Kadim Hint kültür dünyası ile Antik Yunan kültür dünyası arasında Büyük İskender döneminden (M.Ö. 326) önce bir etkileşim olsaydı, bunun izlerini Yunan kültür dünyasının ilk yazılı eserlerinde görebilirdik.¹¹ Kadim Hint kültürüne ait bilgilerden ilk söz eden Yunanlı bilginin M.Ö. altıncı yüzyılın ortalarında doğmuş olan Miletli Hekataios olduğu düşünülmektedir; ikinci Yunanlı bilgin ise çok muhtemeldir ki M.Ö. 484'te doğan Herodotos'tur.¹² Kadim Hint inançları konusunda Büyük İskender'in ünlü komutanlarından olan ve Makedonya Krallığı'na çöktükten sonra kendi adıyla anılacak bir imparatorluk kuran I. Seleukos'un Maurya İmparatoru Chandragupta'ya elçi olarak gönderdiği Megasthenes'in (M.Ö. 350-290) kaleme aldığı *Indica* başlıklı eseri de muhtemelen Hindistan'la ilişkili Batı'daki ilk kapsamlı eserdir.¹³ Kadim Hint felsefesi ile Antik Yunan felsefesi arasında benzer pek çok fikre rastlanılsa bile, bunun bir ödünç alma ya da esinlenme olarak görülmemesi gerektiğini düşünen bir diğer kişi *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*'ın yazarı ünlü Hindolog ve karşılaştırmalı filoloji uzmanı Arthur Berriedale Keith'tir.¹⁴

Aslında Antik Yunan ve Kadim Hint felsefesi, edebiyatı ve mitolojisi arasındaki benzerliklere, Hint-Avrupa dilleri arasındaki ilişkinin varlığına ilk kez değinen ünlü filolog ve Hindolog Sir William Jones'tan ve yine ünlü bir diğer Hindolog ve biyolog Henry Thomas Colebrooke'tan beri vurgu yapılır. Ancak onlar, söz konusu benzerlikleri bir esinlenme ilişkisi olarak görmeye fazla yaklaşmamışlardır. Yine, Marlow, 1954'te "Hinduism and Buddhism in Greek Philosophy" başlıklı makalesinde, Antik Yunan ve Kadim Hint felsefeleri arasındaki benzerliklere, özellikle de Hinduizm ile Platon'un düşünceleri arasındaki paralelliklere değinir; ancak bunun kökensel özdeşliğe değil, bir tür tesadüfi benzerliğe işaret ettiğini iddia eder.¹⁵ Diğer taraftan, Guthrie ise Antik Yunan ve Kadim Hint felsefelerinin tamamen farklı olduklarını ve ilkinin daha "mantıksal", ikincisinin ise daha "mistik" olduklarını iddia eder.¹⁶ Copleston ise, Antik Yunan felsefesinin Yunanlıların kendi zihinlerinin ve başarılarının ürünü olduğunu vurgulayarak Yunanlı olmayan olası etkileri dikkate alma arzusunun, bu etkinin önemini abartmaya yol açmaması gerektiğini ileri sürer.¹⁷

⁹Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 10.

¹⁰Adrados, "Indian and Greek Philosophy," 1.

¹¹Seaford, *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India*, 9-14.

¹²Seaford, *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India*, 14.

¹³Aydın, F. *Hint Dinlerine Giriş* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021), 9.

¹⁴A. B. Keith, *The Religion and Philosophy of The Veda and Upanishads* (Massachusetts: Harvard University Press, 1925), 603.

¹⁵A. N. Marlow, "Hinduism and Buddhism in Greek Philosophy," *Philosophy East and West* 4(1), (1954), 35-45.

¹⁶W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefesi Tarihi: Sokrates Öncesi Gelenek Parmenides'ten Demokritos'a*, çev. F. Gültekin (İstanbul: Kalcı Yayınları, 2019), 413.

¹⁷F. A. Copleston, *History of Philosophy: Volume I Greece and Rome* (London: Continuum Publishing, 1946), 11.

Batılı uzmanların basit bir şekilde görmezden geldikleri şey, Batı felsefe tarihinde “Doğulu” ya da özelde de “Hintli” düşüncelerden esinlenildiğini ya da onların felsefi sisteminde kullanıldığını açıkça söyleyen filozof sayısının, bu durumu açıkça belirtmeyen filozoflardan daha az olduğudur. Örneğin, Batı Felsefe Tarihi’ne düşünceleriyle damgasını vurmuş filozoflardan birisi olan Kant, fikirlerini oluştururken hangi filozoflardan etkilendiğini açıkça ifade etmez, yalnızca onu dogmatik uykularından uyandırdığı için David Hume’a minnet duyduğunu söyler. Açıkçası şunu söylemek gerekir: Bazı Batılı filozoflar, Doğu ya da Hint kökenli fikirleri nereden aldıklarını açıkça söylemezler. Diğer taraftan, akademik dürüstlük gereği, Doğulu ya da Hint kökenli fikirlerden esinlendiklerini ya da bu fikirleri ödünç aldıklarını bildiren Batılı filozoflar da azımsanmayacak orandadır.

Hint Felsefesinin Temelleri

Şimdi dikkatimizi Hint felsefesinin temelleri üzerine yoğunlaştıralım. Mohenco-Daro ve Harappa gibi büyük şehirlerin yer aldığı İndus Vadisi uygarlığının kalıntıları o dönemin düşüncesine ilişkin çok fazla bilgi vermezler. M.Ö. 2500 yıllarında proto Dravid költüre ait olma olasılığı yüksek olan Mohenco-Daro ve Harappa şehirlerinin iyi bir plana sahip olması, kullanışlı evleri ve kanalizasyon sistemlerini içermesi yine de o çağın ve költürün insanların felsefi düşünceleri hakkında ne yazık ki bilgi vermekten oldukça uzaktır. O yüzden Hint felsefesinin temellerini Kadim Vedik metinlerin ilki olan *Rigveda*’da aramaya başlamak yerinde olacaktır.¹⁸ Genel anlamıyla Vedik metinlerde, dünyanın elementlere dayalı gizeminin, ayrıca varlığın ortaya çıkışına ve yaşamın elementler yoluyla filizlenmesine ilişkin bir ontolojinin ön plana çıktığı görülür. Bu nedenle de hava, su, yiyecek, toprak ve ateşin kozmik yayılımlarının Vedik tanrılar ve mezokozmik bağlantılar (*Bandhu* ya da *Upanishad*) aracılığıyla takip edilmeleri mümkündür.¹⁹ Vedik metinlerde doğadaki elementlere yönelik vurgu ve bu elementlerin tanrısal tasvirleri, bu dönemin düşüncesinin Pre-Sokratik felsefeyle karşılaştırılabileceğini gösterir.

Kadim Vedik geleneğin ve muhtemelen Hint-Avrupa dil ailesinin ilk yazılı metni olan ve 10 *mandala* ile 1028 *sūktā*’dan oluşan *Rigveda*, M.Ö. 2000’den itibaren Hindistan’a göç etmeye başlayan Ārilerin dini inanışlarına, felsefi düşüncelerine, sosyal ve ekonomik yaşantılarına ilişkin değerli bilgiler içerir.²⁰ *Rigveda*’nın ne zaman derlendiğine ilişkin net bir bilgi olmasa da en erken M.Ö. 15. yüzyıl, en geç ise M.Ö. 9. yüzyılda tamamlandığı düşünülür. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki *Rigveda*’daki ilahilerin kökeninin M.Ö. 2200 gibi eski bir döneme dayandığı düşünülmektedir.²¹ Āriler Hindistan’ın kuzeyine yerleşmeye başlayıp tarım ve hayvancılıkla uğraşmış, demiri işlemiş ve daha çok da Hint yerlileri olan *Dāsa* veya *Dasyular* ile savaşmışlar ve kendi savaşçı karakterlerine uygun olarak da adına *Rigveda*’da en fazla ilahi sunulan Tanrı olan İndra’yı tahayyül etmişlerdir.²² Savaşçı ve ataerkil bir topluluk düzenine sahip olan Ārilerin yaşadıkları topluluklar *Rācan* adı verilen yöneticiler tarafından yönetilmektedir ve bu yöneticilere *Purohita* olarak bilinen din adamları danışmanlık yapmaktadır.²³ Āriler, *Rigveda*’da da, kendi karakterlerini yansıttıkları İndra ve benzeri tanrıların yanı sıra, yeryüzü ve gökyüzündeki olayları antropomorfik bir şekilde kişiselleştirip tanrılaştırmışlardır. Hatta onlar daha da ileri giderek İndus Vadisi uygarlığından beri Hint ve Āri topluluklarda var olagelen danışman keşiş ya da evsel din adamı olan *Prohita*’yı tanrılaştırarak *Brāhmanaspati* ya da *Brihaspati*’yi

¹⁸Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 13-15.

¹⁹L. Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, *Asian Studies* 9, no. 3 (2021): 304.

²⁰Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

²¹M. Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, çev. F. Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019), 1.

²²Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

²³Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 15.

tahayyül etmişlerdir ki bu doğrudan bir insanın tanrılaştırılmasıdır.²⁴

Hint kültür dünyasında ilk kez *Rigveda*'da ele alınan konular, sonrasında *Yacurveda*, *Sāmaveda* ve *Atharvaveda*'ya, oradan *Brāhmaṇalar*'a ve *Āraṇyakalar*'a, oradan *Upanishadlar*'a, oradan *Mahābhārata*, *Ramayana* ve *Harivaṃṣa* gibi destanlara ve *Purāṇalar*, *Sūtralar*, *Dharmaśāstra* gibi edebi ya da hukuk metinlere aktarılarak Hint felsefesinin temellerini oluşturan fikirler nesilden nesile iletilmiştir.

Hint felsefesinin şekillenmesinde Brāhmanlar arasında karşılıklı soru-cevap şeklinde gerçekleşen ve *Brahmodya* olarak isimlendirilen söz atışmalarının da önemli olduğunu söylemek gerekir.²⁵ Birbirleriyle sürekli fikir teatisi içerisinde bulunan Brāhmanlar toplumda başat bir konuma sahip olsalar da rasyonel temelde bir felsefeyi inşa edememişlerdir. Eskiden Brāhmanlar arasında gerçekleşen bu söz atışmaları, *Upanishadlar*'ın yazıldığı dönemin hemen sonrasında yerini yavaş yavaş Brāhmanlar ile Kshatriya arasındaki çekişmeye²⁶ bırakacaktır ki bu çekişmenin de Hint felsefesinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış olduğu görülecektir.²⁷ Zaten *Bṛihadāranyaka Upanishad*'da Kshatriya sınıfına mensup kişilerin Brāhmanlara öğretmenlik yaptıkları örneklerden bahsedilir, hatta Kshatriya sınıfının en üstün sınıf olduğuna da vurgu yapılır.²⁸ Kshatriya sınıfına mensup kişilerin Brāhmanlar karşısında güç kazanmalarının, Hint felsefesindeki önemli dönüm noktalarından birisine işaret etmesi muhtemeldir. Öyle ki bu gelişmenin sonucunda Budd-hizm ve Cainizm gibi ateist ve materyalist anlayışların ortaya çıkması mümkün hale gelmiş; bu durum da muhtemelen Hint felsefesinde birbirine karşıt felsefi anlayışların ortaya çıkmasını ve felsefenin Brāhman-ların tekelinden çıkarak geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış olabilir.

Asketizm bu dönemde ortaya çıkan anlayışlarda etkisini göstermekle birlikte, asketik yaşamdan neyin anlaşıldığı ya da neden asketik bir yaşamın seçilmesi gerektiği konusunda ise bu dönemin düşünce anlayış-larının birbirlerinden farklılaştıkları görülür.²⁹

Kshatriya sınıfı ile Brāhman sınıfı arasındaki çekişmeden bahsettikten sonra, kısaca Hint kast ya da *varna* sisteminden bahsetmekte fayda var. Hindistan denildiğinde akla gelen ilk kavram olan kast sisteminin temelini *Rigveda*'nın onuncu *mandala*, doksanıncı *sūktasına*; yani nam-ı diğer *Purusha İlahisi*'ne dayan-dırıldığı görülür ki Prof. Dr. Korhan Kaya'nın tespitine göre bu ilahi *Rigveda*'ya sonradan eklenmiştir; zira Vedik dönemde kast sistemi tam anlamıyla oturmamıştır.³⁰ Aslında Hint kast sistemine dayanak oluşturduğu düşünülen *Purusha İlahisi*'nde, transandantal bir varlıktan türediği görülen kozmik insanın kurban edilme-siyle evrendeki varlıkların çeşitliliğinin nasıl meydana geldiği anlatılır.³¹ Bu ilahide, *Purusha*'nın kurban edilmesiyle, onun ağzından, çok söz söyleyen ve sürekli dualar okuyan Brāhman türemiş; kollarından kılıç kuşanıp ok atan Kshatriyalar ortaya çıkmış; *Purusha*'nın bacaklarından, ürünlerini dolaşarak satan tüccar Vaişyalar ve ayaklarından, her türlü ayak işini gören Şüdralar türemiştir.³² *Purusha İlahisi*'nde belirtildiği üzere, *Purusha*'nın kurban edilmesinin ardından ortaya çıkan bu sınıflar geleneksel Hint kast sistemini oluş-turan dört temel *varṇa*dır. Bu dört sınıfın yanında bir de Şüdraların da altında yer alan; mensubu oldukları

²⁴Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 21.

²⁵Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 33,42.

²⁶Brāhmanlar ile Kshatriya arasındaki çekişmenin ne zaman başladığıyla ilgili somut bir bilgi bulunmamakla birlikte, "materyalizmin Brāhmanizme karşı çıkması, asker sınıfı olan Kshatriyaların da kendileri için materyalizmde fayda görmeleri" (Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 49) ifadesi, Brāhmanlar ile Kshatriya arasındaki çekişmenin *Upanishadlar*'ın yazıldığı dönemin ardından başladığına zımnen işaret etmektedir. Zira Kshatriya sınıfına mensup olan Buddha ve Mahāvira gibi figürlerin kurdukları ilk materyalist sistemler, *Upanishadlar* sonrası döneme aittirler.

²⁷Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 49.

²⁸*Upanishadlar*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 12. Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 62.

²⁹Ayrıntılı bilgi için bkz. Hirianna, *Hint Felsefesi Tarihi*, 1-11.

³⁰Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 49-50.

³¹Hirianna, *Hint Felsefesi Tarihi*, 30.

³²Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 50.

kastın kurallarını çiğnedikleri ya da başka sebeplerden dolayı kast dışına itilmiş ve kendilerine dokunulması yasak olduğu için *dokunulmazlar* sınıfı olarak bilinen *paryalar* ya da *dalitler* bulunur.³³ Hint kast sisteminin en tepesinde yer alan Brāhmanlarla mücadele etme şansına sahip olan tek sınıf, silahlı ve askeri güce sahip olan krallardan ya da savaşçılardan oluşan Kshatriya sınıfıdır ki Brāhmanlar ve Kshatriya sınıfı arasındaki mücadelenin Hint felsefesi açısından öneminden daha önce de bahsetmiştik.

Rigveda'da ilk kez bahsi geçen kast sisteminin bir benzerinin Antik Yunan felsefesinin en önemli temsilcilerinden birisi olan Platon'un kendisinin *Devlet*'te ele aldığı ideal devlet anlayışında savunduğunu söylemek gerekir. Platon'un ideal devlet anlayışında, ideal bir toplumun üç temel sınıftan oluşması gerekir: Ruhta akla denk gelen (akıl, bedenin beyin ya da baş olarak isimlendirilen kısmıyla ilgili olan), bilgelik özelliğine sahip olan insanların yer aldığı yönetici sınıf ya da filozof kral³⁴, ruhta duygu ve tutkulara sahip olan iradeye denk gelen (vücutta kalple ya da gövdeyle ilişkili olan) ve cesaret erdemine sahip olması gereken koruyucu sınıf³⁵ ve de ruhta iştihaya denk gelen (vücutta ayaklarla ya da bacaklarla ilişkili olan), toplumun ihtiyaç duyduğu ürün ve malların üretimini sağlayacak olan ve ölçülülük erdemine sahip olması gereken üretici ya da emekçi sınıf³⁶. Kuşkusuz ki Platon'un ideal devlet anlayışında filozof kral, Hint kast sistemindeki Brāhmanlara, koruyucu sınıf Kshatriyalara ve üretici sınıf da Vaişyalara tekabül eder. Platon'da bir sınıf olarak düşünülmeseler de, her türlü ayak işini yapan köleler ya da *paryalar*, Hint kast sistemindeki Şüdralar'a ya da dokunulmazlar sınıfı olan *parya* ya da *dalitlere* tekabül eder. Kast dışı sınıfı ya da köleleri ifade etmek için kullanılan ve Tamilceden ya da Malayalam dilinden türetildiği düşünülen *Parya* ifadesinin Antik Yunan'daki karşılığı δοῦλος (*doûlos*) sözcüğüdür. Bu sözcük yüzyıllar sonrasında Tamilce ve Malayalam dilindeki karşılıklarına yakın olacak şekilde παρίας (*parias*) olarak kullanılmıştır.

Hint geleneği tarafından her ne kadar Brāhmanlar tarafından hazırlanan *Brāhmanalar*'la ilintili olarak görülseler ve bir kısmı bu eserlerin ya da *Āraṇyakalar*'ın sonlarına eklenseler de, *Upanishadlar*'ın ortaya çıkışı Hint felsefesi ve kültürel yaşamında önemli değişimlerin habercisi olmuştur. Birbirlerine yakın zamanlarda oluşturuldukları düşünülen *Brāhmanalar* ile *Upanishadlar*'da tamamen farklı kozmolojiler, dini ve felsefi yaklaşımlar söz konusudur. Hatta *Upanishadlar*'da, *Brāhmanalar*'da savunulan pek çok Hindu geleneğe karşı çıkıldığı görülür ki bunların başında hiç kuşkusuz kurban ayinleri gelir. *Upanishadlar* Kshatriya sınıfının Brāhmanların gücünü kırdığı bir dönemde ortaya çıktıkları için, Brāhmanların uygulamalarının savunusunu gerçekleştiren *Brāhmanalar*'dan farklı bir ruha sahiptir. *Upanishadlar* ile başlayan Kshatriya sınıfının ön plana çıkması sürecinin Cainizm ve Buddhizmin kurucuları olan Mahāvīra ve Buddha aracılığıyla aşama kat ettiğini söyleyebiliriz. Mahāvīra ve Buddha bilindiği üzere Kshatriya sınıfına mensup figürler olarak Brāhmanlara en sert tepkiyi gösteren kişiler olmuşlar ve geleneksel Brāhman düşüncesinden, yani Brāhmanizmden ayrılarak kendi materyalist, septik, agnostik, natüralist, mistik ve bireyselci özellikler taşıyan düşünce sistemlerini kurmuşlardır.³⁷

Upanishadlar ile birlikte Hint düşüncesine rasyonalizmin ve pantetistik monizmin girdiği görülür. Burada bahsi geçen rasyonalizmin insanların dünyaya felsefi bir açıklama verme çabasının en eski örneği olduğunu söylemek gerekir.³⁸ Diğer yandan, *Upanishadlar*'daki pantetistik monizmin, yani Tanrı ve doğanın özdeşliği öğretisinin (bu öğretilerde her şey yaratıcı olan *Brahma* ile insanın bireysel özünü ya da ruhunu temsil eden *Ātman* aracılığıyla açıklanır) Batı'da Spinoza, Fichte, Schelling ve Hegel gibi düşünürlerin savundukları

³³A. İ. Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 47.

³⁴Platon, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017), 429a, 473d-e.

³⁵Platon, 429b-430c.

³⁶Platon, 2017, 432a-b.

³⁷Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 65.

³⁸Hiriyanna, *Hint Felsefesi Tarihi*, 38.

görüşleri öncelediği görülür. *Upanishadlar* “*Tat tvam asi*” (Sen O’sun) ya da “*Ahaṃ brahma asmi*” (Ben Brahmayım) gibi *mantraların* her Hindu tarafından anlaşılmasını sağlamayı amaçlayan metinler olarak, bireylerin kendi benliklerin sıyrılarak kendisi ile evrensel ruh ya da Tanrı Brahma ile özdeş olduğunu kavrayabilmesine katkıda bulunmayı amaçlar.³⁹

Upanishadlar ile birlikte rasyonalist temelde ilk önce *Saṃkhyā* felsefesi ortaya çıkar ki bu felsefeyle birlikte, materyalist, Cainist ve Buddhist felsefeden izler taşıyan ve M.Ö. 300-100 yılları arasında yazıldığı düşünülen *Bhagavadgītā*, Epik dönemin Hint *trimūrtisinin* üyesi Tanrı Vishṇu üzerinden Hindu düşüncesini yeniden canlandırmaya çalışır.⁴⁰ Yeniden canlandırılmaya çalışılan bu Hindu düşüncesinin bir sentez olduğuna dikkat etmek gerekir ki bu düşünceye en sert eleştirileri dile getiren Cainist ya da Buddhist düşünceler, Hindu düşüncesi içerisine girmiştir. Örneğin, tarihsel bir figür olarak Buddhizmin kurucusu olan Buddha, Hindu düşüncesinde Vishṇu’nun bir *avatārasına*, yani bedenlenmesine dönüşmüştür.

Kadim Hint felsefesinin nasıl şekillendiği üzerine konuştuğuktan sonra, şimdi de *Rigveda*’da bahsi geçen bazı filozofları ele alalım. Bu filozofların görüşlerini ele alırken, onların düşüncelerinin Antik Yunan filozofları tarafından da benzer bir şekilde savunulduklarını göreceğiz. Burada izleyeceğimiz yöntem, Kadim Hint düşünürlerinin görüşlerine değinmek ve bu görüşlerin Antik Yunan felsefesindeki karşılığını belirtmek şeklinde olacaktır.

Rigveda’da Bahsi Geçen Bazı Düşünürler ve Onların Görüşlerinin Antik Yunan Felsefesindeki İzleri

Hintlilerin kadim dönemde kullandıkları Sanskrit’te *kavi* sözcüğü, bir taraftan şairlere işaret ederken, diğer taraftan özellikle Vedik dönemde kâhin, düşünür ya da bilge kişi gibi anlamlara da sahiptir.⁴¹ Zaten hem kadim Hint medeniyetinin hem de Antik Yunan medeniyetinin üyesi olan filozofların birçoğunun görüşlerini şiir aracılığıyla, nazım bir şekilde ifade ettikleri görülür. Tıpkı Hint kültür dünyasının en kadim eserlerinin beyitler halinde nazım bir şekilde yazılmış olduğu gibi, Antik Yunan kültür dünyasının ve Antik Yunan felsefesinin en eski yazılı kaynaklarının çoğu da şiir yoluyla kaleme alınmışlardır. Diğer taraftan, Antik Yunan dünyasında nesir şeklindeki yazım türüne geçen ilk isimlerden olan Platon, insanları benzetmelerle (*mimesis*) mutluluktan uzaklaştıran ve böylece de tutku ve öfke gibi duyguların akla galip gelmesine yol açan Homeros gibi şairlere karşı olumsuz bir tavır takınmış ve bu tür kişilerin yaşadıkları devletlerden sürülmeleri gerektiğini öne sürmüştür.⁴²

Rigveda’da dikkat çeken düşünürlerden birisi olan ve 10. *mandalanın* 190. *sūktasının*, yani nam-ı diğer “Yaratılış İlahisi”ni yazdığı düşünülen Aghamarshana, zaman öğretisi (*kālavāda*) olarak isimlendirilen bir öğretiyi savunmuştur.⁴³ Üç *şlokadan* oluşan bu kısa ilahide, her şeyin nedeni olarak kabul edilen *Dhātār* ya da *Samvatsara*, yani “Yıl”ın, ısıdan (*tapas*) ortaya çıkan evrensel, sonsuz doğa yasası (*ṛta*) ve gerçekten (*satya*) meydana gelen denizin dalgalı sularından doğduğu anlatılır.⁴⁴ “Yıl” (*Dhātār*) ise sonrasında Güneş, Ay, yeryüzü, gökyüzü, hava ve ışığı yaratır.⁴⁵ Bu ilahide dikkati çeken hususlardan birisi her şeyin nedeni olarak kabul edilen *Dhātār*’ın sudan meydana gelmesidir ki bu durumun Yunan mitolojisi ve Türk mitolojisi de benzer bir şekilde savunulduğu görülür. Örneğin, *İlyada*’da, *Okeanos*’un bütün tanrıların kökeninde

³⁹Yitik, *Doğu Dinleri*, 62; Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 23.

⁴⁰Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 66.

⁴¹Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 68.

⁴²Platon, 2017, 606d-607b.

⁴³Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 68-69.

⁴⁴*Rigveda*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 979.

⁴⁵*Rigveda*, 979.

bulunduğundan bahsedilir.⁴⁶ Yine, Altay Türklerinde, hiçbir şey yok iken, Tanrı Karahan (ya da Her şeyi bilen, Kayra Han) ve suyun bulunduğuna yönelik bir inanış vardır ve Tanrı Karahan'ın yalnızlıktan sıkılarak sudan ilk insan olan Kişi'yi yarattığı savunulur. Hatta Kişi ile Karahan suyun üzerinde beraberce uçarken bir gün Kişi'nin Karahan'ı geçmeye kalktığı ve Karahan'ın da Kişi'yi cezalandırarak su altında yaşamaya mahkum ettiğinden ve adını Erlik olarak değiştirdiğinden bahsedilir.⁴⁷ Aghamarshana'nın Yaratılış İlahisi'nde bahsi geçen ve doğa yasası, doğal düzen, kozmik düzen, adalet, ölümsüz yasa ya da izlenilen/takip edilen yol anlamlarına gelen *ṛta* ise, Herakleitos'un A1.vii ve B80 numaralı fragmanındaki (Diels-Kranz) *dikê* sözcüğüyle neredeyse aynı anlama gelir. Söz konusu fragmanlarda Herakleitos, "her şeyin karşıtlarına göre oluştuğunu ve ırmağın akış düzenindeki gibi aktığını"⁴⁸ ve "savaşın ortak, adaletin çatışma olduğunu"⁴⁹ ifade eder. O, B23, B28 ve B94 numaralı fragmanlarda (Diels-Kranz) ise *Dikê* sözcüğüyle Yunan mitolojisinde sosyal ve ahlaki yasalar ile toplumsal düzenden sorumlu olan adalet tanrıçasına gönderimde bulunmaktadır. Özellikle, B94'te, Güneş'in kendi sınırlarını aşamayacağını, eğer aşarsa *Dikê*'nin yardımcılarının onu bulacağından bahsedilir.⁵⁰ Söz konusu fragmanda görüldüğü üzere, düzenleyici bir güç olarak görülen adalet tanrıçası *Dikê*, Aghamarshana'nın ilahisindeki *ṛta* ile benzer bir fonksiyonu üstlenmektedir.

Rigveda'da ismi geçen bir diğer düşünür, Hindistan'ın Thales'i olarak da bilinen, Pracapati Parameshthin'dir. O, tıpkı Thales gibi, görünen bütün çeşitliliğin ardında yatan temel ilke ya da *arkhenin*, yani her şeyin temelinde yer alan nedenin su (*ambhas*) olduğunu ileri sürer. Parameshthin, diğer taraftan, İlkçağ Yunan Septik filozofları gibi, karşılaştığı her duruma kuşkucu bir tavırla yaklaşmış; evrende zıtlıkların yaratılıştan sonra, "bir"den ya da yaratıcı güçten ortaya çıktıklarını söyleyerek de Anaksimandros'u öncelemiş ve zıtlıklara dikkat çekerek diyalektik düşünce tarzının önsel biçimini ortaya koymuştur.⁵¹

Su ögesinin pek çok Vedik dönem filozofu tarafından temel ilke ya da asıl neden olarak rasyonel ve deneysel bir şekilde seçilmiş olması, suyun her şeyin ortaya çıkışında ve sürdürülebilmesinde biyolojik olarak ayırt edici bir role sahip olması nedeniyle olabilir. Ancak Thales'in suyu neden temel ilke ya da *arkhe* olarak belirlediği konusunda net bir bilgi yoktur. Buna rağmen, ünlü İlkçağ Felsefesi uzmanı W. K. C. Guthrie, Aristoteles'in, *Gökyüzü Üzerine* ve *Metafizik*'teki Thales'in yeryüzünün suda yüzdüğünü savunduğu şeklindeki bildirimini destek alarak, Thales'in Mısır'da bulunduğu süreçte, Nil Nehri'nin sürekli olarak taşması sonucunda kıyıda ki dar arazi şeridinin sular altında kalıp, sonrasında suların çekilmesiyle birlikte ortaya çıkan balçığın yeni ve bereketli bir yaşama yol açtığına ilişkin gözleminin, onu suyu temel ilke ya da *arkhe* olarak kabul etmeye yönelttiğini iddia eder.⁵² Aynı zamanda, Aristoteles'in *Metafizik*'teki varsayımına göre, Thales'in suyu *arkhe* olarak seçmesinin nedeni, her canlının nemli tohumunun, onun yaşamın kökeniyle olan ilişkisini ve ölüm anında vücudun kurumasıyla, yani nemsiz kalmasıyla kaybolan yaşamsal ısıyla olan ilişkisini akla getirmesi olabilir.⁵³ Dolayısıyla, Thales, su veya nemi (*hygrós*) yaşamın temelinde bulunan, yaşamın süregelen ve gizli bileşeni olarak kökensel bir madde olduğunu öne sürer.⁵⁴

⁴⁶ Homeros, *İlyada*, Çeviren A. Erhat & A. Kadir (İstanbul: Can Yayınları, 1998), 328-239.

⁴⁷ Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 71; H. Z. Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004), 33.

⁴⁸ Herakleitos, *Fragmanlar: Testimonia-Fragmenta-Imitationes*, çev. G. Şar & E. Yıldız (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 53.

⁴⁹ Herakleitos, *Fragmanlar*, 181.

⁵⁰ Herakleitos, *Fragmanlar*, 189.

⁵¹ Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 70-71.

⁵² W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, Çeviren E. Akça (İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2011), 72; Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996), 91; Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: Dost Kitabevi, 1997), 153.

⁵³ Aristoteles, *Metafizik*, 91.

⁵⁴ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 68-69; Aristoteles, *Metafizik*, 91.

Parameshthin gibi bazı Vedik dönem filozoflarıyla, Thales gibi bazı Pre-Sokratik filozofların suyun her şeyin temelinde yer aldığına dair düşünceleri, sonrasında *aditi/apeiron*, rüzgar/nefes, ateş, *logos*, dört öge, yiyecek gibi unsurları temele alan öğretilerle sonuçlanacak ve evrenin, hayatın ve varlıkların ortaya çıkışı, varoluşu ve yok oluşunun rasyonelleştirilmesine işaret edecektir.⁵⁵

Vedik dönemde ele alacağımız filozoflardan birisi de *Rigveda*'nın 10. mandala, 72. *sūktası*nın yazarı olan Brāhmanaspati ya da Brihaspati ise 'varlık var olmayandan türedi' iddiasını ortaya atar ve sonrasında da *Daksha* ve *Aditi* kavramlarını ileri sürer⁵⁶. Etimolojik olarak 'sonsuz', 'bitmek bilmez', 'sınırsız', 'bağısız' gibi anlamlara gelen *Aditi*, Anaksimandros'un 'sınırsızlık' veya 'belirsizlik' mefhumlarını anlatan *Apeiron*'una tekabül eder.⁵⁷ 'İsimsiz' ve 'biçimsiz' gibi ifadelerle karşılık gelen *nirvikalpa* sözcüğüyle de karşılanabilen *aditi*, içkin *ṛta* ve *dharma* tarafından düzenlenir; tıpkı Anaksimandros'ta, içkin *dikê*'nin, her şeyin nihayetinde geldikleri *apeiron*'a geri dönmelerini sağladığı gibi⁵⁸: "Dünya, Sınırsızlıktan [*apeiron*], yani var olan şeylerin kökeninden doğar; varlıklar zorunlu olarak bu sınırsızlık içerisinde yok olmalarıdır. Çünkü onlar zamanın düzenine uygun olarak cezalarını çekmeleri ve yaptıkları haksızlıklarından ötürü yargılanmaları gerekir"⁵⁹. Daha önce Herakleitos'in görüşlerini ele alırken de karşımıza çıkan ve *dharma* ya da *ṛta* ile aynı anlama gelen *dikê* sözcüğü, Anaksimandros'a göre, yalnızca etik ya da formel bir yasaya değil, ontolojik bir yasaya da işaret eder. *Dikê*, önceden var olan kaostan yaşamın ve ölümün bütününe kadar, her şeye yapısını veren nihai idare edici ve düzenleyici ilke olarak karşımıza çıkar.⁶⁰

Etimolojik olarak 'yetenekli', 'uzman', 'dürüst', 'uyumlu', 'enerjik' ve 'ateş' gibi anlamlara gelen *Daksha*, *Rigveda*'nın 10. mandala, 72. *sūktası*nda 'kozmetik güç' terimine işaret eder. *Rigveda*'nın farklı yerlerinde bir taraftan *Āditya*, yani tanrıça *Aditi*'nin oğullarından birisi olarak takdim edilen *Daksha*, diğer taraftan *Aditi*'nin ebeveyni olarak sunulur.⁶¹ Filozof Brihaspati gerçek bir postulat olarak "var olmayan" diye kabul ettiği *Aditi*'yi, yani sınırsızlığı ya da belirsizliği, tıpkı Anaksimandros'ta olduğu gibi, ilk neden olarak görür ve geri kalan her şeyin bu ilkedan meydana geldiğini ileri sürer.⁶²

Brihaspati'nin "varlık, var olmayandan türedi" şeklindeki düşüncesinin, Antik Yunan felsefesinin "varlıktan varlık çıkar, hiçlikten ise hiçlik çıkar" düşüncesinin tam tersi olduğunu da belirtmek gerekir. Antik Yunan dönemi filozoflarının tamamı, var olan bütün şeylerin temelinde yer alan *arkhe*'nin kökensel, orijinal bir varlık olduğu fikrinde uzlaşmaktaydı. Yani, Antik Yunan dönemi filozofları varlığın hiçlikten ya da yokluktan türediği fikrine tamamen yabancıydılar. Onlar böylesi bir düşünceyi tahayyül bile edememekteydiler. Bu nedenle, varlığın varlıkla ya hiçlikle olan ilişkisi, Kadim Hint düşüncesi ile Antik Yunan felsefesinin farklılaştığı önemli noktalardan birisidir.

Rigveda'da söz etmemiz gereken filozoflardan birisi de Hint kast sisteminin temelinde olduğu düşünülen ve daha önce bahsi geçen *Purusha İlahisi*'nin yazarı olan Nārāyana'dır. Bu ilahi, hem kast sisteminden söz ettiği için sosyal yönden, hem de Tanrının biçimini ve ona bağlı olan varlık düzenini açıklamaya çalıştığı için felsefi açıdan önemlidir.⁶³ Bu ilahi, yaratıcı güç ya da bir tanrı olarak *Purusha*'nın (ki Güneş olduğu da

⁵⁵Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 312.

⁵⁶Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 74.

⁵⁷Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 30.

⁵⁸Marlow, "Hinduism and Buddhism in Greek Philosophy," 37.

⁵⁹Anaksimandros'tan aktaran Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, çev. N. Hızır (İstanbul: Elif Yayınları, 1963), 21.

⁶⁰Milic, A. *Anaximander 101: An Exploration of His Metaphysics*, 2021. <https://www.thecollector.com/anaximander-greek-philosopher/>.

⁶¹Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, 72.

⁶²Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 75.

⁶³Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 75.

düşünülür) kendisini bölmesiyle sınıflı insan toplumunun nasıl meydana geldiğini anlatır.⁶⁴

Rigveda'da yer alan *Purusha İlahisi*, Kadim Hint rüzgar-soluk öğretisi açısından da önemlidir ki bu öğretisi Anaksimenes'in hava öğretisiyle dikkate değer benzerliklere sahiptir. *Rigveda*'da, genellikle *prāṇa* (soluk), *vāyu* (rüzgar) ile ilişkili bir kavram olarak, yaşamla, kozmik rüzgarla, rüzgar Tanrısıyla, yaşam ilkesiyle ilişkilidir. *Purusha İlahisi*'nde, Rüzgar Tanrısı *Vāyu*'nun, ilk kozmik insan olan *Purusha*'nın soluğundan meydana geldiği anlatılır (*Rigveda*, 2021, s. 906). Bu ilahi, aynı zamanda, daha sonrasında detaylı olarak *Upanishadlar*'da ele alınacak olan beş yaşamsal güçten ya da soluklardan (*prāṇah*)⁶⁵ dördünü; yani, söz (ağız), görme (göz), düşünme (akıl) ve soluk almayı (soluk) içerir ki bunlar nefes alma süreçlerinin egemen olduğu yoga ve geleneksel Hint tıbbının önemli unsurlarıdır.⁶⁶ Dahası, burada yer alan mikrokosmos ile makrokosmos arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, daha sonra kaleme alınan *Brāhmanalar* ve *Upanishadlar*'ın en önemli özelliklerinden birisini açığa çıkarmaktadır.⁶⁷ *Rigveda*'da, makrokozmetik rüzgâr ile insanın soluğu arasındaki ilişkiye, rüzgarın kozmik olarak soluğun üzerinde bulunmasına ve soluğun ölümlle birlikte geldiği yere geri döndüğüne yönelik düşünceler, bu öğretinin Boland tarafından rüzgar-soluk öğretisi olarak adlandırılmasına yol açmıştır.⁶⁸

Bu öğretinin Antik Yunan felsefesindeki karşılığına baktığımızda ise, şunu görürüz ki aslında soluğun bir yaşam verici prensip olarak görüldüğü bir öğretiyi yoktur; ancak Anaksimenes'in düşünceleri ile Kadim Hint rüzgar-soluk öğretisi arasında bazı benzerliklerin bulunduğunu söylemek gerekir.⁶⁹ Škof'un da belirttiği gibi, Anaksimenes'in *arkhe* olarak belirlediği hava, İyonya felsefesinde rüzgar-soluk öğretisinin doruk noktasını ifade eder.⁷⁰ Anaksimenes, bütün insanların havadan oluşan bir ruha sahip olduğumuzu, bu havanın bizi bir bütün olarak bir arada tuttuğunu, yani bize yaşam verdiğini; hatta evrenin bir bütün olarak havayı içerdiğini ve dolayısıyla evreni bir arada tutan ve onun temelini oluşturan şeyin hava olduğunu öne sürmüştür.⁷¹

Anaksimenes'in *arkhe* olarak havayı seçmesi, Anaksimandros'un *apeiron*'una nazaran daha isabetli bir seçimdir; zira belirsiz ve sınırsız olarak *apeiron*'unun sonlu ve sınırlı varlıkları oluşturmak için çeşitli niteliklere bürünmesi, onu belirsiz ve sınırsız olmaktan çıkarır; oysa hava seyrekleşse de, yoğunlaşsa da, sıcaklık değişimi yaşasa da, yine de aynı töz olma özelliğini korur.⁷² Özellikle Kadim Hint öğretileriyle karşılaştırıldığında, Anaksimenes'in ilk ilke olarak havayı seçmesinin ikinci nedeni, havanın yaşamın taşıyıcısı olması işleviyle alakalıdır.⁷³ Kadim Hint rüzgar-soluk öğretisinin bir benzerini biz aslında Homeros'ta görebiliriz. Homeros, soluk, yaşam, hava ve ruh arasındaki ilişkiyle alakalı bir öğretiyi savunmaktadır ki bu öğretinin Kadim Hint rüzgar-soluk öğretisiyle çok daha fazla benzerliğe sahip olduğunu belirtelim. Örneğin, *Rigveda*'da ölüm anında kozmik rüzgara geri dönen yaşamsal soluk olarak *prāṇa* kavramı ile Homeros'ta ölüm anında kendi kozmik kökeniyle yeniden birleşen bir yaşam gücü olarak *thymós* kavramı aynı işlevi

⁶⁴Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 75.

⁶⁵*Upanishadlar*'da bahsedilen ve *Prāṇah* olarak isimlendirilen beş yaşamsal soluk, beş yaşamsal güç ile doğrudan ilişkilidir. *Prāṇah* olarak isimlendirilen ve insanda da bulunan beş soluk türü *prāṇa*, *apāna*, *udāna*, *vyāna* ve *samāna*'dır. *Prāṇa* dış soluk ya da nefes vermedir; *apāna* iç soluk ya da nefes almadır ki o aynı zamanda aşağıya doğru hareket eden ve boşaltımı yöneten karın soluğudur; *udāna* yukarı doğru hareket eden soluk ya da nefes almadır; *vyāna* soluk alma ve verme arasındaki soluk olarak bütün vücuda yayılan soluğu ya da havayı ifade eder; *samāna* ise soluğu birbirine bağlayan ve vücudun alt kısmında yoğunlaşmış olan soluktur (Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 314). Ayrıca *Upanishadlar*'da bu soluk türlerinin yönlerle ilişkilendirildiğini belirtmek gerekir.

⁶⁶Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 312, 313.

⁶⁷Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 312.

⁶⁸Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 313.

⁶⁹Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 314.

⁷⁰Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 314.

⁷¹Diels, H. & Kranz, W. *Die Fragmente der Vorsokratiker, Band 1* (Berlin: Weidmannsche Verlag, 1960), 95; J. Barnes, *The Presocratic Philosophers* (London: Routledge Publishing, 2013), 55.

⁷²Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, 129-130.

⁷³Škof, *The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective*, 315.

yerine getirmiştir.⁷⁴ M.S. 1. ya da 2. Yüzyılda yaşadığı düşünülen eklektik filozof ve doksograf olan Aetius, Anaksimenes'in şu sözünü aktarır: "Ruhumuz gibi, hava da bizi bir arada tutuyor ve kontrol ediyor; böylece de rüzgar [ya da soluk] ve hava da tüm dünyayı kuşatıyor".⁷⁵ Görüldüğü üzere, Anaksimenes kozmik hava ile insanın soluğunu birbiriyle ilişkilendirmiş ve rüzgar ile soluğu eş anlamlı sözcükler olarak ele almıştır. Ancak Kadim Hint rüzgar-soluk öğretisinde, rüzgar ve soluk eş anlamlı olarak değerlendirilmemiştir.⁷⁶

İlk Kadim Hint filozofları bedensel sıcaklıkla ilgili gözlemlerinden hareketle tüm varlıklarda bulunduğunu varsaydıkları ateş (*agni vaishvānara*) düşüncesine ulaşmışlardır ki *Rigveda*'da bütün insanlığa ait olarak düşünülen bu ilahi güç hem yersel hem de göksel ateşi temsil eder.⁷⁷ Ateşe ilişkin bu Kadim Hint öğretisi, aynı zamanda, rüzgar-soluk öğretisinde bulunan mikrokosmos ve makrokosmos arasındaki bağıntılılık düşüncesini de içerir. Bu dünyanın göksel ışığı aldığı bir kapı olarak düşünülen Güneş'ten kaynağını aldığı varsayılan ateş, *Upanishadlar*'da, Güneş'in ışığıyla özdeşleştirilerek, insanların içlerinde yaşadığı varsayılan ışıkla aynılaştırılır.⁷⁸ Bu şekilde makrokozmos bir unsur olarak Güneş, ışınları yoluyla, insanın kalbinde yoğunlaşan ve damarlar yoluyla vücudun değişik bölgelerine iletilen içsel ateşle ilişkilidir.⁷⁹ *Rigveda*'da, adına en çok ilahi bulunan tanrılardan birisi olan *Agni* (Ateş Tanrısı), her şeyi tüketen bir et yiyici (*Kravyād*) olarak yersel ateşi temsil eder.⁸⁰ Bu yönüyle *Agni*, insanın tükettiği besini sindiren ve elde edilen enerjiyi tüm vücuda yayan içsel ateş ya da içsel ışıktır.⁸¹

Peki, ateşe ilişkin Kadim Hint öğretisi ile Herakleitos'un her şeyin temel ilkesi olarak kabul ettiği ateşe ilişkin düşünceleri arasında bir benzerlik var mıdır? Herakleitos, İskenderiyeli Klemens'in *Stromata*'da aktardığı B30 numaralı fragmanda, herkes için değişmez olan kozmosun tanrılar tarafından yaratılmadığını, ancak ölçülü bir şekilde yanan ve sönen ateşin hep var olduğunu ve var olmaya da devam edeceğini söyler.⁸² Burada Herakleitos'un ateşi maddenin kökensel formu ya da ebedi biçimi olarak gördüğünü, B30 numaralı fragmandaki düşüncenin, değişimle ve her şeyin antitezinden türediği düşüncesinin temelinde yer aldığı söylenebilir.⁸³ Ateşin sürekli değişim akışı içerisinde miktarı değişmeden aynı şekilde kalır ve ateşin sürekli hareketi yoluyla her şey antitezine dönüşür. Herakleitos, İskenderiyeli Klemens'in *Stromata*'da aktardığı B31 numaralı fragmanda ise, ateşin her şeyi yöneten *Logos* ve Tanrı tarafından hava aracılığıyla kozmosun tohumu olan neme dönüştüğünü ve bundan da yerin/toprağın, göğün ve bunlar içindeki varlıkların ortaya çıktıklarını söyler.⁸⁴ Herakleitos'un ateşe ilişkin düşünceleri ile Kadim Hint ateş öğretisini, ateşin yaşam kaynağı olması bağlamında karşılaştırmak yerinde olacaktır. Herakleitos'ta ruhun temel bir durumu ateş, doğal değişimin büyük yaşamsal döngüsünde önemli bir rol oynar.⁸⁵ Škof'un da ifade ettiği gibi, Herakleitos'ta kuru ve sıcak ruhun yaşamın birincil kaynağı olarak Güneş'ten çıkan yaşamsal ısıyla ilişkilendirilmesi, ateşe ilişkin Kadim Hint öğretisindeki ışık ya da ateşin Güneş ile insanı, makrokozmos ile mikrokosmosu birbirine

⁷⁴Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 315.

⁷⁵Aetius'tan aktaran Kirk, G. S., & Raven, J. E. *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1957), 158.

⁷⁶Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 315.

⁷⁷A. A. Macdonell, *Vedic Mythology* (New Delhi: Motilal Banarsidass, 1995), 99.

⁷⁸(*Upanishadlar*, 120; Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 316.)

⁷⁹Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 316.

⁸⁰Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, 34.

⁸¹R. Geib, "Food and Eater in Natual Philosophy of Early India," *Journal of Oriental Institute* 25 (1976): 229.

⁸²Herakleitos, *Fragmanlar*, 149.

⁸³Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 317.

⁸⁴Herakleitos, *Fragmanlar*, 151.

⁸⁵Kirk & Raven, *The Presocratic Philosophers*, 204.

bağlaması düşüncesine denk gelir.⁸⁶

Kadim Hint felsefesinin iki temel damarı olan Astikacılar (Var diyenler) ve Nāstikacılar'ın (Yok diyenler) görüşlerinin temellerinin de *Rigveda*'daki en eski filozoflar tarafından atıldığını söyleyebiliriz.⁸⁷ Batı Felsefesi tarihinde de varlığın gerçekten bulunup bulunmadığını öne süren iki yaklaşım Realizm ve Nihilizm, doğru bilginin mümkün olup olmadığını öne süren iki yaklaşım Dogmatizm ve Septisizm, Tanrı'nın bulunup bulunmadığını ileri süren iki yaklaşım Teizm ve Ateizm olarak isimlendirilir ve bu yaklaşımların hepsini Kadim Hint felsefesinin Astika ve Nāstika ayrımıyla kolayca ilişkilendirebiliriz.

Netice itibarıyla, *Vedalar*'da ele alınan düşünceler Kadim Hint Felsefesinin şekillenmesinde etkili olmuş, bu düşünceler sonrasında Buddhism, Cainizm gibi materyalist ya da Nāstikacı felsefi akımların ve *Şaddar-şana* olarak isimlendirilen altı Astikacı Hint felsefi akımları olan Sāmkhya, Yoga, Nyāya, Vaiṣeṣika, Mimamsa, Vedānta'nın şekillenmesinde önemli roller oynamıştır. Prof. Dr. Korhan Kaya'nın belirttiği gibi, Kadim Hint felsefesinin şekillenmesini sağlayan bütün anlayışların bir sentezi olarak *Bhagavadgītā* ortaya çıkmış, ruh anlayışı Hint düşüncesine dahil olmuş; ölümsüzlük fikri ve ölümden sonra yeniden bedenlenme düşüncesi Hinduizm içerisinde önemli bir konuma gelmiştir.⁸⁸

Sonuç

Dini bir dünya anlayışından kaynaklandığı düşünülen Kadim Hint Felsefesi, insanın yaratıcıyla olan ilişkisinde ve insan ruhu ya da benliği için kullanılan *Ātman* ile evrensel ruhu/benliği, her şeyin öz varlığını ya da Tanrı'yı ifade eden *Brahma* arasındaki özdeşlikte doruğa ulaşır. Antik Yunan felsefesinin ise insanların bu dünyadaki yaşamları için ahlaki ilkeler geliştirmeye, bilimsel düşünce yoluyla ilerlemeye ve aklı eleştirel, sorgulayıcı bir şekilde kullanmaya çaba gösterdiği söylenir.

Kadim Hint felsefesi ve Antik Yunan felsefesinde pek çok bariz benzerliğin olduğunu görüyoruz ki bu benzerliklerin tesadüfen ortaya çıktıklarını söylemek çok da gerçekçi görünmemektedir. Özellikle karakteristik olarak Hintli görünen düşüncelerin pek çoğunun Antik Yunan felsefesinde bulunması dikkat çekicidir. Diğer taraftan, köklerinin Antik Yunan felsefesinde bulunduğu düşünülen materyalizm, rasyonalizm, panteizm gibi anlayışların Kadim Hint felsefesinde de bulunması üzerinde düşünülmesi gereken bir başka husustur.

Kadim Hint felsefesi ile Antik Yunan felsefesi arasındaki benzerliklerin ortak bir kökene dayanmayla ilgili bir durum olduğu iddia edilebilir. Bu durumda, Kadim Hint ve Yunan felsefesindeki benzerliklerin Mezopotamya ya da Mısır gibi medeniyetlerdeki düşüncelerden, kozmogonilerden, mitolojilerden vb.den kaynaklandığı söylenecektir. Bu iddianın doğruluğunun ortaya konması için çok ciddi ve çok yönlü araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kadim Hint felsefesi ve Antik Yunan felsefesi arasındaki benzerlikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Her iki felsefe de belli bir ölçüye kadar daha önceki mitolojilerin ya da kozmogonilerin etkisi altındadır.
2. Her iki felsefe de belli bir zamandan sonra, insan zihni temaşa edilen çokluğun ardında var olduğu düşünülen birliğin peşine düşer.
3. Her iki felsefede benzer düalist yapılar bulunur: Örneğin, Antik Yunan felsefesindeki ruh ve madde karşıtlığı, Kadim Hint felsefesindeki *Ātman-Brahma* ve *Prakṛti* arasındaki karşıtlığa tekabül eder. Kadim Hint felsefesinde madde, doğa, fiziksel ya da psikolojik özellik gibi anlamlara gelen *Prakṛti*, bir illüzyon yani, *Māyā* olarak görülür ve Antik Yunan felsefesindeki gerçek Varlık dünyasının karşısında yer alan, gerçek olmayan ve illüzyon olarak görünen kanaatler dünyasına denk gelir.

⁸⁶Škof, The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective, 318.

⁸⁷Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 73.

⁸⁸Kaya, *Hint Felsefesinin Temelleri*, 143-144.

4. Her iki felsefede bir ilk ilke, *arkhe* ya da *arkhai* düşüncesinin izleri bulunur. Kadim Hint felsefesindeki Bir, Purusha, Pracapāti ya da Brahma hakkındaki düşünceler ve evrenin bu ilkelerden türemiş olduğu düşüncesi, Antik Yunan felsefesinde *arkhe*ye ve evrenin *arkheden* (su, *apeiron*, ateş, hava, Bir, Varlık) türeyişine ilişkin düşüncelere karşılık gelir.
5. Kadim Hint felsefesinin şekillenmesinde Brāhman yönleriyle de ön plana çıkan filozofların önemli bir rol oynadıkları görülür. Antik Yunan felsefesinin şekillenmesinde ise Thales, Pythagoras, Empedokles, Herakleitos, Ksenophanes, Parmenides gibi düşünürler ya da bilge kişilerin, yani *sophós*ların önemli bir rol oynadıkları görülür.
6. Her iki medeniyette de felsefenin gündelik hayattaki güçlüklerden kendilerini kurtarmış, kendilerini boş zamanlarında entelektüel uğraşlara adanmış bazı kişilerin karşılıklı diyalogları sayesinde ortaya çıktığı görülür.

Görüldüğü üzere, Hint ve Yunan felsefelerinde benzer pek çok nokta bulunur. Antik Yunan felsefesinde ortaya atılan kavram, fikir ve düşüncelerden pek çoğunun Kadim Hint felsefesinde de bulunuyor olması tesadüfün çok ötesindedir. Burada açık bir şekilde Antik Yunan felsefesinin, Kadim Hint felsefesinden kök alması ya da Hint düşüncelerini ödünç alması gibi bir durum söz konusudur. Ayrıca son olarak şunu da belirtmek gerekir ki felsefe tarihinin Antik Yunan dönemiyle başlatılması, bu dönemden önce felsefeyle uğraşılmadığını göstermez. Burada felsefe ile felsefe tarihi arasında bir ayrım yaparsak konu daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca, nasıl ki bilimin dini, dili, milliyeti, cinsiyeti vb. yoksa aynı şey felsefe için de geçerlidir. Dolayısıyla felsefeyi yalnızca Batı kültürüyle ilişkilendirmek ve felsefenin ortaya çıkışını bir Yunan mucizesi gibi görmek, Cemil Meriç⁸⁹ gibi münevverlerimizin de dikkati çektiği üzere, Hint, Çin, İran, Mezopotamya gibi kadim medeniyetlerin felsefeye yaptıkları katkıları göz ardı etmek olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri	Mustafa Yıldırım
Author Details	¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Çankırı, Türkiye
	 0000-0002-2560-9758 mustafayildirim@karatekin.edu.tr

Kaynakça | References

- Adrados, F. R. Indian and Greek Philosophy. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 58-59 (1977): 1-8.
- Aristoteles. *Metafizik*. Çeviren Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.
- Aristoteles. *Gökyüzü Üzerine*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: Dost Kitabevi, 1997.
- Aydın, F. *Hint Dinlerine Giriş*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Barnes, J. *The Presocratic Philosophers*. London: Routledge Publishing, 2013.
- Copleston, F. A *History of Philosophy: Volume I Greece and Rome*. London: Continuum Publishing, 1946.

⁸⁹Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 9-17.

- Diels, H. & Kranz, W. *Die Fragmente der Vorsokratiker. Band 1* (10. Edition). Berlin: Weidmannsche Verlag, 1960.
- Geib, R. "Food and Eater in Natual Philosophy of Early India." *Journal of Oriental Institute* 25 (1976): 223-235.
- Gökalp, Z. *Türk Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, Çeviren E. Akça. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefesi Tarihi: Sokrates Öncesi Gelenek Parmenides'ten Demokritos'a* Çeviren F. Gültekin. İstanbul: Kabalcı Yayınları. 2019.
- Herakleitos. *Fragmanlar. Testimonia-Fragmenta-Imitationes*. Çeviren G. Şar & E. Yıldız. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Hiriyanna, M. *Hint Felsefesi Tarihi*. Çeviren F. Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Homeros. *İlyada*. Çeviren A. Erhat & A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları, 1998.
- Kaya, Korhan. *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Kaya, Korhan. *Hint Felsefesinin Temelleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Rigveda*. Çeviren Korhan Kaya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Upanishadlar*. Çeviren Korhan Kaya İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Keith, A. B. *The Religion and Philosophy of The Veda and Upanishads*. Massachusetts: Harvard University Press, 1925.
- Kirk, G. S., & Raven, J. E. *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*. Cambridge: Cambridge University Press, 1957.
- Macdonell, A. A. *Vedic Mythology*. New Delhi: Motilal Banarsidass, 1995.
- Marlow, A. N. "Hinduism and Buddhism in Greek Philosophy." *Philosophy East and West* 4, no.1 (1954), 35-45.
- Meriç, C. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Milic, A. *Anaximander 101: An Exploration of His Metaphysics*, 2021. <https://www.thecollector.com/anaximander-greek-philosopher/>
- Nietzsche, F. W. *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*. Çeviren N. Hızır. İstanbul: Elif Yayınları, 1963.
- Platon. *Devlet*. Çeviren S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Seaford, R. *The Origins of Philosophy in Ancient Greece and Ancient India*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Škof, L. The Food, Water, Air and Fire Doctrines in Ancient Indian and Greek Philosophies from a Comparative Perspective. *Asian Studies*, 9(3), 2021, 303-320. doi: 10.4312/as.2021.9.3.
- Ülken, H. Z. *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.
- Yitik, A. İ. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.